

Tienviittaa merkitsevistä sanoista *rasti*, *tikka* ja *osviitta*^{1a}

rasti

1. Nykyinen yleiskielemme tuntenee *rasti*-sanan parhaiten erikois-termeinä 'suunnistusasema' ja 'kirjoituksen, luettelon, tms. reunaan tehty merkki, koukku "kruksi" (NS). Kumpikin niistä on kehittynyt *rastin* vanhan 'tienviitta'-merkityksen pohjalta.¹ Varhaisimmat sanakirjatiedot *rasti-sanasta* alkavat Gananderin Nytt Finskt Lexiconista, joka selittää lyhyesti: *rasti* 'wägwiisare; wijtta'; it. pilkat puisa 'märeken i trån för skoglöpare' / *rastikoin, -ita*... 'utmäreker wäg; designo viam'. Sekä Renvallin että Lönnrotin sanakirja mainitsee lisäksi *rastin* deminutiivisen synonyymin *rastikka*, jälkimmäinen myös verbijohdoksen *rastia* = rastikoita; "rasti vaaroihin rakoja" 'inskar skåror på höjderna!' ja yhdyssanan *rastitie* 'stakad l. märkt väg, skogsväg med till hälften afbrutna qvistar och ungträd l. i tråden inhuggna märken (pilkkatie)'. Nykymurteet eivät Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan tunne *rastikka* 'tienviitta'-sanaa sen paremmin kuin *rastikoita*-johdostakaan. *Rasti* selitetään murretiedoissa yleensä määrätapaan tehdyksi, ristiä muistuttavaksi tienviitaksi, esim. *rasti* 'tienmerkki, jonka muodostaa pitkä kanta ja sen varaan sijoitettu pieni puu. Puun tyviosa on kiilattu kannon päähän lyötyyn halkeamaan. Toinen tapa on hakata puu melkein poikki ja taivuttaa latvaosa maata vasten'; Peäsöön tästä suoraanni; kulehjav vaer rastiim mukkaan! / Kuhmo — *rasti* 'jänkätien viitta'.

^{1a} Otteita kirjoittajan laajemmasta tutkielmasta "Tienviittaa tarkoittavien suomen sanojen semantiikkaa", jota käsikirjoituksena säilytetään Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.

¹ Kirjanpitojärjestelmätermin hyväksymisestä ks. Vir. -46 s. 504.

Rasti tehdään siten, että kasvava puu katkaistaan ja sen halkaistuun päähän pannaan kalikka poikkipäin. / Rov — *rasti* 'ristipäinen tienviitta maalla' / Sall. Murteiden tapaan on *rasti*-sanaa käytetty myös kansanrunoissa, esim.

Vestin pilkan pitkin puuta,
rastin raitaan rakennin,
lähin käymään käpehin kengin
Pyhäntä. SKVR XII₂ 5244.

Vestin pilkat pitkin puuta,
rastit vaarajen rakohin,
ne pilkat Tapion piian,
anna vastaki, J(uma)la,
toisteki, totinen luoja,
puita pilkoteltavaksi,
rastia rakettavaksi
urohoisessa väessä,
miehisess(ä) joukk(iossa)!
Vuokkiniemi. SKVR I₄ 1211.

Murre- ja kansanrunotiedot *rasti* 'tienviitta' -sanueesta keskittyvät pääasiallisesti alueelle, joka ulottuu Suistamolta ja Korpiseliltä Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon kautta Keski-Pohjanmaan koillisosiin ja Kainuun läpi pohjoiseen Rovaniemelle ja Pelkosenniemielle saakka. Itse *rasti* 'tienviitta' -sanasta on tietoja seuraavilta paikkakunnilta (SS:n kokoelmissa): KanA Kih KorS Ilo Nmes-PieJ HaaJ Kärs Uta Kuhmo Kuusa Simo Rov KemJ Sall Pel Sär; (SKVR): Sui Iis Kiur Pyhän Kaj SuoS. Ilmeisesti suomesta lainautuneena sana tavataan myös karjalassa (Kontokki, Vuokkiniemi, Uhtua, Kiestinki). Verbijohdoksista on vain harvoja tietoja: *rastia* 'merkitä tie rasteilla' (Pul Uta), samaa merkitsevä *rastittaa* (Kuhmo Uta Puo Rov) sekä Uhtuan *raštittoa*. Merkityn tien suunnan tai polun merkityksessä tunnetaan deverbaalinominit *rastitus* (Nmes Kuhmo) ja *rastinnainen* (KorS Kiih Ilo Kont Juuk PieJ Nmes). Samalla alueella Pohjois-Karjalassa (Kiih KorS Ilo PieJ) on *rastia*-verbillä merkitys 'raivata, karsia tienpaikka'. Tähän verbiin ja *rastinnainen*, *rastitus* 'raivattu polku' -substantiiveihin liittyvät merkitykseltään Puolangan *rasti* 'polku' ja Repolan *rasti* 'suoraviivainen metsäaukeama', *rastinnainen* 'määrätyssä tarkoituksessa raivattu samansuuntainen aukea ala metsässä' sekä Rukajärven *ras'ti:ras's'in* avoin ampumamatka metsässä'. Myös Salmassa on tunnettu verbi *rast'ie* 'karsia, rassata' (Pohjanvalo I).

Nykyistä laajempaan *rasti* 'tienviitta' -sanan levinneisyyteen viittaavat relikteiksi jääneet hämäläis-satakuntalaiset murretiedot (*rasti*

KanA Kih ja Tyrvännön *Rastikas*-nimi, joka on selitetty ”Siin on kummeli kans”), samoin kuin eräät muut *rasti*-sanan merkitykset, jotka selittyvät ’tienviitta’-merkityksestä kehittyneiksi.

2. Sotkamosta tallennetut tiedot *rasti* ’merkki’ ja *rastita* ’merkitä’ puhuttaessa kylvörajasta liittyvät jo alueellisesti *rasti* ’tienviitta’ -sanueeseen. Samat merkitykset ’tienviitta; kylvörajan merkki’ on murteissa myös *viehka*-sanalla, ja onpa puolestaan varsinainen kylvötermi *sitkain* tavattu — ainakin satunnaisesti — tienviittaa tarkoittamassa: ”kylä siä tiällä ov vähä sitkaimia ’viittamerkkejä’, kylä siitä osä / HKyr.² — ’Merkki’-merkitys on tallennettu myös Kiteellä, esim. ”Lyöp kintul’le katajalla rastii ’merkkejä’”.

3. Jo Ganander on yhdistänyt *rasti* ’tienviitta’ -sanaan deminutiivijohdoksen *rastikka* ’ajan-tjeto/almanack’. Renvall määrittelee tarkemmin: *rastikka* ’instrumentum calculatorium l. temporis (calendarium) l. pecuniae (calculus lupinus); Werkzeug Zeit od. Geld zu rechnen’. Lönnrot yhtyy edeltäjiinsä selittäessään sanan: ’räkneverktyg; vägvisare till tid- och penningräkning’. Mainitut sanakirjat tuntevat lisäksi laskemista merkitsevän verbijohdoksen *rastikoita*. Nykymurteista ei ole muistiinpantu vastineita näille sanakirjatiedoille. Nimityksen lähtökohta on voinut olla hyvinkin konkreettinen: vanhan kansan riimusauva.³ Sanakirjojen ’(ajan- tai rahanlaskun työväline’ -selitys tuntuu paremmin sopivan riimusaavakalenterin kuin nykyaikaisen painetun kalenterin, almanakan, selitykseksi. Painettujen almanakkojen syrjäytettyä riimusaavat, joita tiedetään käytetyn Suomessa ainakin 1500-luvulta alkaen viime vuosisadan jälkipuoliskolle⁴, *rastikka* ’almanakka’ -sanakin on saatanut helposti kadota kielestä. Merkittävä on, että *almanakka* ja *ajantieto* sanoja, joita alusta alkaen on käytetty painetun kalenterin niminä, ei sanakirjoissa koskaan ole selitetty *rastikaksi*.

4. *Rastikka* merkitsee myös sakkoa, rangaistusta. Varhaisin tieto siitäkin on Gananderin leksikossa: *rastikka* ’sakko, rangaistus; böter,

² Virtaranta, Pertti, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II s. 773.

³ Prof. Lauri Hakulisen vihje.

⁴ Hirsijärvi, Auvo, Riimusauva, suomalaisen almanakan edeltäjä. Suomen almanakan juhla-kirja s. 15—.

stor summa' "se on saanut hyvän rastikan" 'godt straff'; "Kass se sai hyvän rastikan" i.e. 'se sai sakkoa, eli jongun ison summan pitää hänen poismaxaman'. Myöhemmissä sanakirjoissa ei ole olenaisesti uutta. Murretiedot supistuvat pariin pohjoispohjalaiseen esimerkkiin: Säipa se äika rastikav (rahasakon) väin ei kuitenkaal linnaav viijjä, kyllä se mies sakkosam maksaa / Uta. — Sitt-ei saan nyr rautatiällem mennäs siitt-o hirvijä rastikka. — Jopa on silläki koko rastikka / Lim. — Renvall johtaa sanakirjassaan 'sakko, rangaistus' -merkityksen edellisestä 'ajan- ja rahanlaskuvälineen' merkityksestä, ja onkin ajateltavissa, että sana 'rahanlaskuvälineen' ja 'laskemisen' käsittepiiristä on voinut saada merkityksen 'laskettu rahasumma' ja edelleen 'määrätty rahasakko; rangaistus'. *Rastikka* 'sakko, rangaistus' on sävyltään deskriptiivinen, ja se on ehkä juuri deskriptiivisyytensä turvin elänyt myöhempään kuin *rastikka* 'ajantai rahanlaskuväline'. — Lönnrotin sanakirjassa on vielä muitakin tähän yhteyteen kuuluvia sanoja: *rasti* 3) 'grad, antal, räknenskap', *rastikka*... 'siffra', *rastikko* (rasti) 'räknebok', *rasturi* 'sifferkarl, räknemästare, bokförare'. Muista lähteistä ei näille ole löytynyt vastineita; ainakin osa niistä lienee Lönnrotin seipitteitä.

5. Joensuun ympäristöpitäjissä (Kiih Kont Pol Lip Rääk HeiV) ja pienellä alueella Savossa (Vesa Kart PieV) tunnetaan kiviladosta tarkoittavat sanat *rasti*, *rastikko*, *kivirasti*, *-rastikko*. Tietojen mukaan *rastiksi* ~ *rastikoksi* voidaan sanoa tienpohjaksi, laituriksi, sillaksi tms. rakennettua kiviladosta tai rauniota, joka on käsin koottu tai luonnon muodostama. Merkitys lienee kehittynyt 'tienviitta'-merkityksestä. Suoranaisia murretietoja *rasti* 'kiviröykkiöviitta' -sanasta ei tosin ole, paitsi ehkä Tyrvännön *Rastikas*-nimen perustelu: "Siin (nimi tarkoittaa lahtea ja peltoa) on kummeli kans". Kalevalan sanakirjassa myös on määriteltä *rasti* 'tienmerkki; katkaistu oksa t. risu, joka kiinnitettiin tien osoittimeksi, tai kivilados'. *Tikka* 'tienviitta' -sanasta on joitakin tietoja, joissa *tikka* selitetään nimenomaan kivistä tehdyksi. Ru. (Cannelin) *kummel* '(stenröse) kiviröykkiö, -roukkio; (sjömärke) kummeli' -sanan merkityksenkehitys 'merkki' > 'raunio, rauniokumpu', jonka Hellquistin etymologinen sanakirja esittää, tukee osittaisena paralleelina arvelua, että *rastin* semanttinen kehitys olisi käynyt seuraavasti: 'tienmerkki' > 'erityisesti vesiväylän varrella oleva, pysyvä, kivistä ladottu merkki' >

'laituriksi, sillaksi, tienpohjaksi tms. tehty kivilados; mikä tahansa, myös luonnonmuodostama kivistykkiö'. Merkitysten 'tienmerkki' ja 'kivilados' levinneisyysalueiden tarkastelu vahvistaa otaksutun merkityksenkehityksen todenperäisyyttä: kumpikin *rasti* 'kivilados'-alueista sivuaa *rasti* 'tienviitta' -sanana valta-alueita.

6. Verrattomasti laajimmin tunnettu ja taajimmin käytetty on *rasti* adverbisessa sanaliitossa *ristiin rastiin* l. *ristin rastin* l. *ristissä rastissa*. Tämän adverbiparin on sanakirjannut ensimmäisenä Ganander: s.v. *risti* "ristin ja rastin ajeldaman" 'skall köras i hors och i kors, på twäran'. Nykymurteista on edellä mainittujen muotojen lisäksi merkitty muistiin *ristirastiin*, *ristirastissa* sekä etuvokaaliset *risti(i)n rästi(i)n* ja *ristirästiin*. Kaikkien merkitys on hieman epämääräinen 'sinne tänne, pitkin poikin, hujan hajan, sikin sokin'. Sama asia voitaisiin sanoa ja usein sanotaankin pelkällä *ristiin*-adverbilla. Sanonta on muistiinpantu kaikilta murrealueiltamme, myös Vermlannista ja Soikkolan inkeroismurteista. Lisäksi sillä on lyydiä ja vepsää⁵ lukuunottamatta vastineet kaikissa lähisukukielissä: ka.-au. Myö juoksentelima methsässä ristih rastih/Kiestinki — R'istah rästäh o₂halgielluh. — R'istah rästäh pagizoo/Suojärvi; va. *rissi rassi* 'risti-rästi (tuda i sjuda, vo vse storony)' "algod om_vizgottu rissi-rassi" (Tsvetkov); vi. *risti rästi* (*rista rästa, rista rasta, risa räsa*) 'kreuz und quer, unordentlich' (Wiedemann s.v. *rist*); li. *risti-rästi* 'kreuz und quer'; "le'b_metsä lä'b₂d_riekküd_r-r." 'durch den wald laufen die wege kreuz und quer' (Kettunen).

7. Samantapaista *rasti*-sanana käyttöä *risti*-sanana tehostajana tavataan murteissamme laajemminkin. *Ristin* 'haitta, vastus, kiusa'-merkitystä on saatettu vahvistaa seuraavasti: (Mökissä on joku hiiri ollut) ei niitä vielä ristiks rastiks du'olluk./Kiih. Samoin on fraasia "panna rikkaa ristiin" — ainakin satunnaisesti — tehostettu Vihdissä: "se ei tee rikkaa ristiin eikä rakkaa rastiin päiväkausiin" (nim. saamaton, laiska ihminen). Tähän yhteyteen liittyy vielä hämeenkyröläinen loru, jossa esiintyy samaa vastavokaalien soinnuttelua: "Ristike, rastike, takahattu tammike, uuttu ja sonni."

⁵ Maist. Reino Peltolan suullisesti antama tieto.

Karjalan Kannaksen ja Inkerin kansanrunoissa puhutaan "ristikosta rastikosta" tarkoittaen huonoa maata, esim.

Puistin muata velloltain
ristikost rastikost,
pellolta petäjiköst,
aholt aijan kolkkasii.
Metsäpirtti. SKVR XIII 854.

Anto kuitenkin vähäsen,
rissikkoo, rassikkoo
palanutta paasikkoo
Narvusi. SKVR III₂ 2013.

Säe pohjautunee laulajan mielikuvaan kaskeksi sopimattomasta rytö-metsästä, jossa puut ovat sikin sokin, ja ennen kaikkea tuttuun adverbi-ilmaukseen *ristissä rastissa* l. *ristiin rastiin*.

Parissa ilomantsilaisessa runotoisinnossa *rasti*-sanalla on pinon merkitys, esim.

Niin on vierin veikoistani,
sisäristäni erosin,
kuin on puu pinooh
h(alko) r(astista hajosi)
Ilomantsi. SKVR VII₂ 1775.

Merkitys voisi juontua *rastin* 'kivilados'-merkityksestäkin, mutta luultavammin runonlaulajan sananvalintaa on ohjannut *risti* ~ *ristikko* -sanojen vaikutus. *Ristikko* on tavallinen pinon, erityisesti pinonpään nimitys.

8. *Rasti* 'tienviitta' -sanaa selittävässä murretiedoissa *rasti* on usein rinnastettu *ristiin*; rinnastukseen antaa aihetta sekä rastiviitan tavallisin muoto että foneemin äänneaines. Varsinaisesta 'risti'-merkityksestä on murteistamme vain yksi tieto: "...vuan kun ol' ruvenna rastia tekemään (= ristiä)"/Kaav. Tälle yksinäiselle *rasti* 'risti' -sanalle on maantieteellisesti etäinen vastine virossa: *rasta* 'risti', *rästa*, *rästaline* 'risti, ristiline', *rästi* 'risti' (Wiedemann). Ilmeisesti *ristin* merkitykseen pohjautuu virolainen kyykäärmeen nimitys *rästik* : *rästiku* (Wiedemann). Eufemistisen nimityksen syntyn on ehkä antanut virikkeen sa. *Kreuzotter* 'kyy' (Katara). — Viron 1. tavun vokaalin kahtalaisuudelle *a* ~ *ä* on vertailukohtia myös suomen *rasti*-sanueen piirissä (vrt. ed. kohta 6).

9. *Rasti* 'vägvisare, vägmärke, vägstake, prick på sjön, remmare; grad, antal, räkenskap' -sanaa ovat Frans Äimä ja Otto Donner

verranneet *rastaa* 'skära, rifva, slita' -verbiin.⁶ Lönnrotin sanakirja tosin mainitsee tämän verbin, mutta murrekokoelmissa siitä ei ole tietoja.

T. E. Karsten on pitänyt *rasti* 'tienviitta' -sanaa vanhana, germaanista **rasti* (= *rastō*) -kantaa olevana lainana. Merkityksenkehityksen Karsten selittää kulkeneen siten, että sana varhaisemmin on tarkoittanut 'vägmärke', sitten 'avståndet mellan två vägmärken' ja edelleen muinaisruotsissa 'avstånd mellan två rastplatser, så långt vägstycke som man kan gå utan att behöva vila'.⁷ — Germaanisella **rastō*-kantasanaalla ei kuitenkaan tiedetä olleen tienviitan merkitystä. Hellquistin etymologisen sanakirjan mukaan germ. **rastō*-sana, josta mm. muinaisruotsin *rast* 'viss väglängd, omkr. en halv svensk mil, eg.: så långt man kan gå utan att behöva vila' on peräisin, lienee ollut ainoa omaperäinen muinaisgermaanien matkanmittailmaus. Merkitysopillisten heikkouksien lisäksi *rasti*-sanan levinneisyys itämerensuomalaisissa kielissä tuntuu vastustavan Karstenin olettamusta, että sana olisi lainattu muinaisgermaaneilta 'tienviitta'-merkityksessä.

Jalo Kalima on empien verrannut su. *rasti* 'tienviitta' -sanaa liett. *rāštas* 'Schrift, etwas Geschriebenes' ja lät. *raksts* 'Schrift, Zeichnung; Stickers; Muster' sanoihin. Äänneseikkojen vuoksi rinnastus on hyvin epävarma. (Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat s. 151.) Tähän Kaliman etymologiaolettamukseen viittaa myös Lauri Hakulinen, mutta hän pitää kuitenkin sanaa suhteellisen nuorena, omaa alkuperää olevana (Suomen kielen rakenne ja kehitys II s. 25).

Rastin ja sen johdoksien merkityksiä ja käyttöyhteyksiä tarkastellessa kävi selvästi ilmi, että *rasti*-sana liittyy *ristiin* monin eri sitein. Sanan verrattomasti laaja-alaisin ja yleisin käyttöyhteys on adverbinen *ristiin rastiin*. Samantapaisesta sointuvaikutelmaan perustuvasta *risti*-sanana tehostamisesta mainittiin edellä muitakin esimerkkejä. — Viron *rästi* ja sen johdot *rästaline* ja *rästik* liittyvät suoraan 'risti'-merkitykseen, josta on yksi tieto myös suomen murteista. Tämä merkitys näyttää kuultavan vielä suomalais-karja-

⁶ Äimä, Frans, Astevaihtelututkielmia, SUST 45 s. 45 ja Donner, Otto, Vertaileva Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten kielten alalta.

⁷ Karsten, T. E., Finnar och germaner s. 435.

laisessa tienviittaa tarkoittavassa *rastissakin*. Merkitysyhtäläisyyden lisäksi *rasti-* ja *risti-*sanojen äänneasut ovat kovin samanlaiset. Voitaneen ajatella, että slaavilaisperäinen *risti* on herättänyt takavokaalisen kauiun, *rastin*, joka sen rinnalla eli aluksi jonkinlaista varjoelämää: *rasti* vahvisti *ristin* merkitystä, mutta ei missään kohdin suoranaisesti kilpaillut merkitystehtävistä. Ja vaikka *rasti* paikoin saikin itsenäisen aseman 'risti'-merkityksessä, niin *risti*-sanana merkitysalueetta se ei kaventanut. Riippumattomaan elämään *rasti* pääsi ponnahtaessaan 'ristiä muistuttavan tienviitan' ja yleensä 'tienviitan' merkitykseen. Erikoistumisen syytä tuskin voi enää löytää: ehkä siihen on johtanut jonkinlainen kielessä vallitseva täsmennyksen tarve.

tikka

Tikka 'tienviitta' -sanueeseen liittyvät vanhimmat kirjalliset tiedot ovat *tikata* 'viitoittaa' -verbistä. Ganander selittää sanakirjassaan lyhyesti: *tikattu tje* i.a. 'wijtoitettu l. wijtattu'. Sama partiippiimuoto on ylitorniolaisen A. Keksin runossa "Jään Lähdestä Tornion Joesa v. 1677":

Laukkoi maalle Lambiselle,
tiesi kyllä tikatun tien,
Tunsi Talon tuttavansa;
Lyekäis-Luhdin lyngällensä,
Pirtin sijrsi pihalle.
(Agricolasta Juteiniin s. 400)

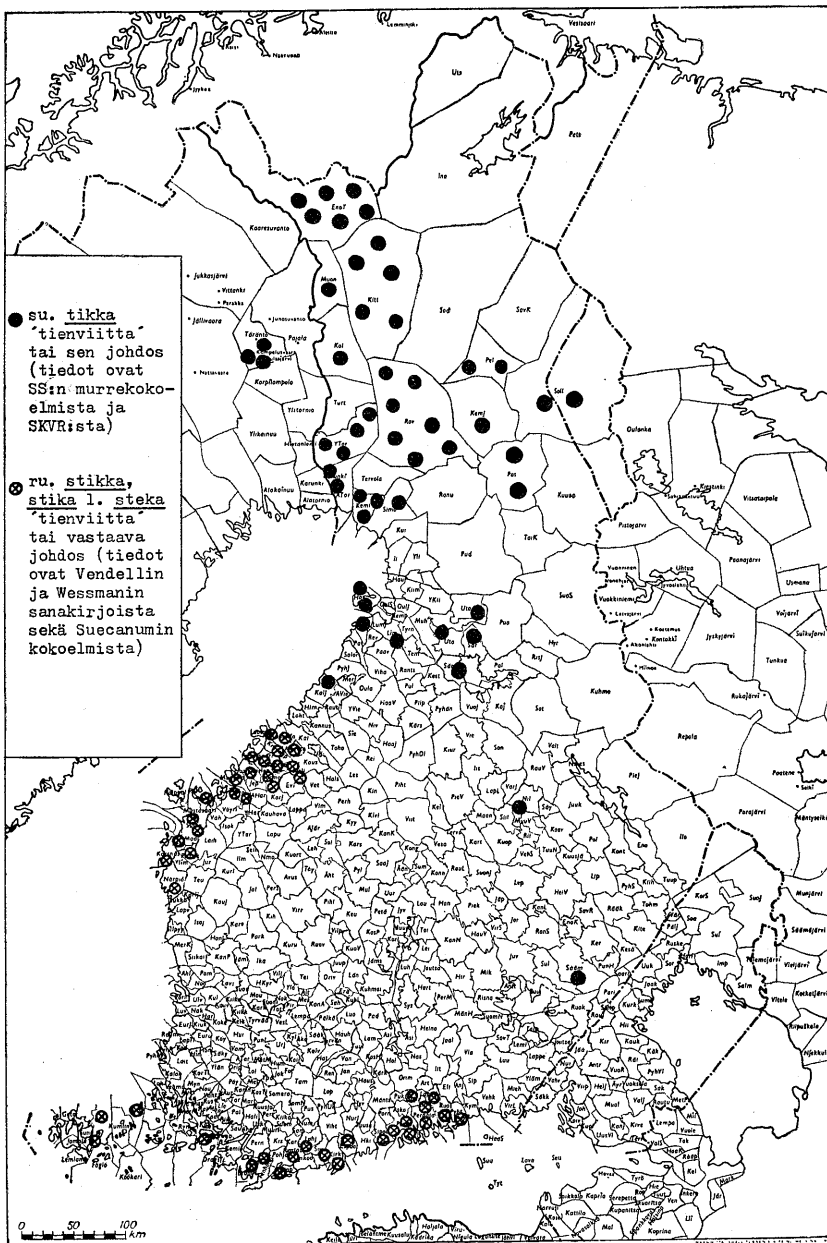
Renvall ei ole hyväksynyt sanakirjaansa Gananderin tätä tietoa eikä esitä mitakaan *tikka*-sanueeseen kuuluvia tienmerkitsemistermejä. Lönnrotin sanakirja tuntee kantasanan *tikka* ja nykyään käytössä olevat johdokset *tikata* ja *tikottaa*. Nykysuomen sanakirja leimaa sanueen kansanomaiseksi. — Sekä Nykysuomen sanakirjan arkiston kirjallisuuspoiminnot että Sanakirjasäätiön murrekokoelmien ja vanhojen kansanrunojen tiedot osoittavat *tikka* 'tienviitta'-sanueen kuuluvan nimenomaan Peräpohjolan ja Oulun seudun sanastoon (kartta 1.). Erillisiksi esiintymiksi jäävät Kalajoen (V. H. Kivioja, 1937), Nilsin (Kalle Pirinen, 1937) ja Säämingin (U. K.

Tynkkynen, 1937) murretiedot, joita ei voi pitää täysin luotettavina. Etenkin Säämingin tieto tuntuu Sanastajan kyselyn provo-soimalta; pitäjän muissa vastauksissa selitetään tunnettavan vain *viitta* ja *viehka* 'tiemerkki'. Murre-esimerkkejä *tikka* 'tienviitta'-sanasta: Sillon-om mies hyvästit toisella kymmenellä kun ajjaa tikkatieltä koppikohastaan sullaan/Uta — Jääpi jälkhen ko tien tikka/Rov; — Onkos sinnet (= joen toiselle puolelle) tikattukham misthän/Rov — Tikotethan järvele. — Muuten on se tikotus jäänyh hyviv vähhin/Kitt.

Lähisukukielissä *tikka* 'tienviitta' -sanalla ei ole vastineita. Viron *tikk*, g. *tiku* 'Signalstange, Bäumchen zur Bezeichnung des Winterweges' (Wiedemann) vastaa suomen *tikku*-sanaa, jota ei käytetä tienviittaa tarkoittamassa. Ilmeisesti *tikku*-sanaan liittyy yksinäinen Somerniemeltä tallennettu *tikka* 'sitkain'; sen yhdistäminen maantieteellisesti etäiseen *tikka* 'tienviitta' -sanueeseen ei tunnu luontevalta, varsinkin kun *tikku* tunnetaan sekä Somerniemellä että muualla sitkaimen merkityksessä. — Tienviittaa merkitsevän *tikka*-sanana vastineita tavataan laajalti lapin kielialueella: *stihkka* 1. 'vägmärke bestående av en liggande sten l. (två) på varandra liggande stenar' / Jällivaara ja Jokkmok, 2. 'stickbuske, vägmärke på isen på sjöar' / Jokkmok (Grundström, Lulelappsk ordbok); *dik'ka* 'stake used for marking the way' / Pulmanki, Kaarasjoki, Koutokeino (Nielsen, Lappisk ordbok); Pohjois-Inarin tunturimurteessa: *tihk'käluod'dä* 'tikkatie', *keäš'ge-tihk'kä* 'pienen kivipyykin tapainen tientikka', *tseägko-t*. 'katkaistu pikku puu pystytettynä lumeen', *ruos'sä-t*. 'kahdesta puusta naulattu risti' (Itkonen, T. I., Suomen lappalaiset I s. 431).

T. E. Karsten on yhdistänyt su. *tikka* 'stake' -sanana suomenruotsalaismurteiden subst:iin *sticka* 'märke (granruskor o. dyl.) för utstakning av väg över is vintertid' ja verbiin *stikk(a)* 'utmärka vinterväg över isen'.⁸ — Vendellin ja Wessmanin sanakirjojen mukaan tunnetaan suomenruotsalaismurteissa *sticka* s. 'kvist l. buske, hvarmed vinterväg utstakas' Ahvenanmaan saaristossa (Brändö ja Vårdö), Petolahdella ja Tammisaaressa, *sticka* v. 'utmärka vinterväg över isen med stickor' Etelä-Pohjanmaalla, *steka* s. 'kvist l.

⁸ Karsten, mts. 547, 627.

Kartta 1.

buske, hvarmed vinterväg utstakas' Länsi-Uudellamaalla, Nauvossa ja Vaasan läänin pohjoisosissa, (*väg*)-*sticka*, *väga*- 1. 'ruska eller käpp, som man har för att utmärka vintervägen över isar och stora slätter' Kokkolassa ja Alavetelissä, 2. 'vägstolpe, som utmärker den del av en väg ett hemman har att underhålla' Porvoossa. Helsingin yliopiston Suecanumin kokoelmissa (SLS 389) on runsaasti ru. *sticka*-sanueeseen kuuluvia tienviitoittamistermejä (vrt. kartta 1., johon on SLS 389:n tietojen lisäksi merkitty myös Vendellin ja Wessmanin levinneisyystiedot). Ruotsinruotsin murteissa — Upsalan Landmäls- och folkminnesarkivetiska dos. Lars Huldénin välityksellä saamiene tietojen mukaan — tunnetaan ilmaukset *sticka körvägen* 'sätta upp buskar vid vägkanterna för att visa var en vinterväg går fram', *stickebuske* 'granbuskar vid vägkanten' Alakainuun ja Tören seuduilla, *sticka väg*, *stik-buska* ja *vägastick* myös Ångermanlandissa. Johan Nordlandenin sanakirja esittää Multrån murteeseen kuuluvat sanat *stikke'n väg* 'utmärka väg på vintern med gran- l. tallruskor' ja *stickningsbuska* 'ruska varmed väg utmärkes'.

Suomenruotsalaimurteiden välittömässä naapuruudessa omat murteemme tuntevat tienmerkitsemisterminä vain *viitan*. Suomenruotsin *sticka* 'vägstake' ja su. *tikka* 'tienviitta' sanueiden alueet eivät ollenkaan sivua toisiaan (kartta 1.). Levinneisyysuhteiden vuoksi ei tunnu uskottavalta, että *tikka* 'tienviitta' -sana olisi tullut kieleemme suomenruotsalaimurteiden välittämänä. Länsipohjassa ru. *sticka* ja su. *tikka* tosin esiintyvät rinnakkaisilla alueilla, mutta ei ole todennäköistä, että *tikka* 'viitta' olisi lainautunut ruotsin murteista länsipohjalaisiin murteisiimme ja sitten kulkeutunut Tornionjoen yli itään ja etelään niinkin kauas kuin Sallaan, Kuusamoon, Säräisniemelle, mahdollisesti jopa Nilsiään saakka. Tapaus jäisi kaikei ainutlaatuiseksi vaille paralleelisten lainojen tukea.

Tikka 'viitta' -sanan pohjoimen esiintymisalue tuntuu viittaavan sen lappalaisperäisyyteen. Edellä todettiin sanalla olevan lapissa laajalti tunnettuja vastineita. Lapissa sanat ovat skandinaavisia lainoja: lp. *dihkka* g. *dihka* 'Pfal zum Bezeichnen des Winterweges' -sanan J. K. Qvigstad on yhdistänyt norjan sanaan *stikka* (Qvigstad, Nordische Lehnwörter im Lappischen s. 130); luulajanlapin *stihkka*-sanan *st-* osoittaa sanan varmaksi skandinaaviseksi lainaksi (lis. Terho Itkosen suullinen tieto). Todennäköisesti su. *tikka* 'tien-

viitta' lapin välityksellä liittyy samaan laajaan germaaniseen sanapeeseen, johon suoranaisemmin kuuluvat esim. ru. *sticka* ja su. *tikku*.

osviitta

Nyky-suomen sanakirjassa *osviitta* on selitetty ensiksi 'suunnan-osoittaja, tienviitta' / "Tiellä ei ollut minkäänlaista osviittaa", mutta sen tavallisemmaksi merkitykseksi on mainittu abstraktinen 'ohje, ohjaus, neuvo, vihje, viite' / "Kokemuksen antamat o:at. Hyödyllisiä o:toja asian ratkaisemiseksi. O:aksi lukijoille mainittakoon — —." Gananderin leksikosta, jossa *osviitta* ensi kerran esiintyy sanakirjattuna, 'tienviitta'-merkitys puuttuu, sen sijaan siinä ja sen lähimmissä seuraajissa on sanan selityksenä myös 'opas, tiennäyttävä'. Ganander kirjoittaa s.v. *osotan*: *oswiija*, *-tan* 'opas, ljehtari; en som wijsar wäg; underwijsare' / "Ej tarwinnut oswijttaa hakemaan" 'behöfde ej söka en ledare, wägwijsare' / "Tästä tilan temmasivat, otit osvitan pahimman" / *oswiitu*, *-tun* 'kännemäreke'; "kyllä mulla se oswiitu on" 'nog har jag det kännemäreket'. Konkreettinen 'tienviitta'-merkitys tavataan vasta Renvallilta: *osviitta* 'index viae, dux in viam; Wegweiser (opas)', *osviittu* 'indicium viae; Wegzeichen', inde 'nota characteristica qua quis dignoscitur; Kennzeichen'. Lönnrot yhtyy selityksissään edeltäjiinsä.

Nyky-suomen sanakirjan aineskokoelmien *osviittaa* koskeissa kirjallisuuspoiminnoissa sanan merkitys on yleensä selvästi abstraktinen 'ohje, ohjaus, neuvo, vihje, viite' tai joskus kuvallisesti käytetty 'tienviitta', kuten esim. Pentti Haanpään virkkeessä: "miten se nyt eläisi Töröpään öhytalon perijä, kun isänsä oli pois paimentamasta, kun tiellä ei ollut enää alituista osviittaa..." (Kolmen Töröpään tarina s. 31). Vastaavanlainen on murteiden kanta: Sanakirjasäätiön murrekokoelmissa on seitsemän tietoa (Porn Myr Hol SavR Kuop Ilm Uta), jotka on selitetty tai voidaan selittää 'tienviittaa' merkitykseksi, sen sijaan 'ohje, ohjaus, neuvo, vihje, viite' -merkityksestä muistiinpanoja on kaksitoista kertaa enemmän. Esim. Pitkin tietä om pantu osviittoja (merkkejä)/Kuop — Jumalansana on äinuva osviitta elämäntielles/Uta; — Jos sumeki (sumu) vähän klaaranusis (selvenisi) etä sais maist vähä osviitta/PyhR — Ei siitä tarvihe' ottoo osviittoo. — Otas siitä miehestä osviitta / Kiih — Aoringosta

myös otettiin osviittoa (eksyksissä metsässä)/Ään. — Pohjois-Karjalasta on tallennettu 'tietoa, merkkiä, viitettä' tarkoittamassa äänne-asultaan hiukan poikkeava *osvietta*, esim. (Hevosmiehet hampaasta tietävät hevosen iän) siitä ottaat siitä sitä osvietto, jo se on nyt niiv vanha/Kiih — Saimpas osvietto Mäkelän Kaisan huoruudesta/PieJ. — Johdoksia *osviitta*-sana ei ole juuri tuottanut; verbit *osviitata* (Pel) ja *osviittoa* (Isok) 'ohjata' ovat ilmeisesti aivan satunnaisia muodostelmia.

Osviitta-sanana alkuperää selvittäneet tutkijat ovat *viitta*-jälkiosan liittäneet yksimielisesti ja arveluitta germaanisperäiseen *viitta* 'tienmerkki' -substantiiviin. Vaikea ongelma on muodostunut *os*-etutavun alkuperän ratkaisemisesta. K. B. Wiklund on johtanut sen oletetusta germaanisesta **oz*-prefiksistä.⁹ Aikaisemmin tähän selitykseen yhtyi myös T. E. Karsten.¹⁰ Germaanisesta prefiksistä merkitykseksi Karsten otaksui 'heraus, hervor' ja mainitsi prefiksistä jatkajina esim. goot. *us*, *uz*, mys. *ur*, mskand. *ōr*, *ūr*. Myöhemmin Karsten äänteellisistä syistä — säännönmukainen kehitys olisi ollut germ. **oz* > su. *us* — kielsi tämän etymologian ja yhdisti *os*-etutavun lyhentymänä tuntemattomaan, *osua* 'hitta fram' (Lönnot) kantaa olevaan *osu*-substantiiviin.¹¹ Lyhentymäteorian kannalla on ollut myös Heikki Ojansuu. Hänen selityksensä mukaan ainakin lounaismurteissa voi ajatella tapahtuneeksi kehitystä *osotusviitta* > *osotsviitta* > *ososviitta* > *osviitta*.¹²

Germaanista lainaolettamusta su. *os*- < germ. **oz*- vastustaa sekä prefiksilainojen puuttuminen kielestämme että ikä- ja levinneisyys-suhteet. Wiklundin ja Karstenin aikaisemman selityksen mukaan su. *os*- edustaisi vanhimpia germaanisista lainojamme. *Osviitta*-sanasta tai *os*-prefiksistä ei kuitenkaan näy merkkiäkään muissa ims.-kielissä, ja toisaalta jälkiosa *viitta* todennäköisesti on peräisin verraten myöhäiseltä lainauskaudelta.¹³ Germaanisissa kielissä ei liioin ole *viitta*-sanana etymologisiin sukulaisiin liittynyt *os*-prefiksistä vastineita. Ehkä

⁹ Wiklund, K. B., Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen s. 74.

¹⁰ Karsten, T. E., Fragen aus dem Gebiete der germanisch-finnischen Berührungen s. 19, 20.

¹¹ Karsten, T. E., Finnar och germaner s. 354.

¹² Ojansuu, Heikki, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta s. 18.

¹³ Esim. Karsten, mts. 607.

luonnollinen *osviitta*- ja *viitta*-sanojen assosioituminen on tässä ollut harhauttajana.

Aulis V. Könönen on Pälkjärveltä v. 1914 tallentamaansa *osviitta* 'ohje, selitys' sanatietoon lisännyt vertailukohdaksi ven. *osvēštšenie*. Venäjän substantiivina *osvēt'* 1. = *osvēštšenie* (die Beleuchtung; die Erleuchtung); 2. das Beleuchtungsmaterial; 3. sonniger (nicht schattiger) Ort (Pawlowsky), jonka tarkka äännevastine on Pohjois-Karjalan *osvietta*, käytetään lehtori Igor Vahroksen selityksen mukaan myös kuvallisesti, siis samassa merkityksessä kuin yleensä su. *osviettaa* ja *osviittaa*. Ven. *osvēt'*-substantiivin kanssa samaa kantaa ovat mm. ven. *osvēdomlénie* 'tiedustelu, tiedusteleminen, kysely' (Kijanen), *osvēdomlját*; *osvēdomit'* 'ilmoittaa, antaa tiedoksi' (Dal'), ven. *osvēštšenie*, bulg. *osvētēvane*, serb. *osvetenē*, tšek. *osvētleni*, *osvēceni*, puol. *osvēicenie* 'Éclairage m., illumination f.: die Beleuchtung, Erleuchtung' (Miklosich). Lehtori Vahroksen antamien tietojen mukaan ven. *osvēt'* on epäproduktiivinen ja tyyliltään kirjallissävyyinen, ja siksi hänestä sen lainautuminen on tuskin luultavaa.

Venäläisenä originaalina on lehtori Vahroksen arvelun mukaan pidettävä substantiivina *sovēt'* 1. 'neuvo, ehdotus, ohje, käsky, keino', 2. 'neuvottelu', 3. 'neuvosto' etc. (Kijanen). Sanan ensi tavussa olisi, ehkä *osoittaa*-, *osata*-sanojen vaikutuksesta, tapahtunut meta-teettinen muutos *so-* > *os-*. — Suomen murteet eivät tietävästi tunne **sovietta*-sanaa. Karjala-aunukseen, lyydiin ja vatjaan se on lainautunut: ka.-au. esim. *sovietta* 'keskustelu' / Uhtua, Rukajärvi, *soviēt/a*, *-u* 'neuvo' / Suojärvi, Säämäjärvi, Njekkula, Riipuskala, Tver; ly. *sovēt* 'neuvosto' (Kujola); va. *sovet'* 'nõu; sovet'' (Tsvetkov). — Metateesi olisi nähtävästi oletettava tapahtuneeksi sanan siirtyessä karjalasta suomeen. Kyllin painavaa syytä tähän muutokseen tai muuta varmaa todistetta siitä ei ole.

Todennäköisempänä su. *osviitta*-sanan originaalina kuitenkin pitäisin ve. *osvēt'*-substantiivina. Sanueen laaja levinneisyys slaavilaisissa kielissä osoittaa sillä olevan sekä ikää että vakiintuneisuutta. Suomessa *osviitta* on ilmeisesti nuori — kuitenkin vähintään kahden vuosisadan takainen — tulokas, joka tavalliseen tapaan on levinnyt karjalasta muihin murteisiimme, mutta ei lounaismurteihin eikä Peräpohjolaan. Karjalan vastineiden puuttuminen voi selittyä nykyisten sana- ja lauseiden vaillinaisuudesta johtuvaksi, tai ehkä

on mahdollista ajatella, että *osviitan* vastine on karjalasta myöhemmin syrjäytynyt ja samoista merkitystehtävistä kilpaileva *soviitta*-sana on päässyt yksinomaiseen käyttöön venäjän produktiivisen ja runsaasti käytetyn *sovēt'*-substantiivin tukemana.

Länsimurteiden alueella kauimpana lainan lähteiltä on syntynyt useita äännevariantteja, jotka on saattanut aiheuttaa sanan vieraksi tajuaminen. Laaja-alueisin on satakuntalais-hämäläinen *osviik(k)i* (Nak Vam MetM PunL Ika Mou Lempä Hat Lam Asi Lemi Jäms Isoj); vain yksityisiä tietoja on seuraavista: *osvinki* (Län), jota voi verrata *vinkata* (< ru. *vinka*) 'viitata kädellä, antaa merkki'-verbiin, *osviisi* (MerK), vrt. *viisata* (< ru. *visa*) 'neuvoa, näyttää, opastaa', *osviiti* (HKyr), *ostviitta* (Jäms) ja *esviitta* (Nmo). — Vokaaliedustuksessa *osviitta*: *osvietta* (KarjP) suhdetta vastaa toisen venäläisen lainan *viikka* (vanhoissa sanakirjoissa): *vieikka* 'tienviitta' äänneasujen suhde. Diftongillinen muoto edustanee alkuperäistä säännönmukaista kantaa; pitkä *i* voi olla *viitta*-sanan vaiuttama.¹⁴

Eeva Maria Närhi: *The Finnish Words rasti, tikkä and osviitta in the Meaning 'Signpost'*

Except in Finnish, the word *rasti* has only the meaning 'cross' in all the Baltic-Finnic languages. The complex adverb *ristiin rastiin* (crisscross, zigzag) has synonymous equivalents in Karelian and Olonets, Votic, Estonian and Livonian. In Estonian also the words *rasta*, *rästa* and *rästi* occur independently in the meaning 'cross', and so do the derivatives *rästaline* (cross-shaped) and *rästik* (viper, adder) (ch. German *Kreuzotter*). In Finnish the word *rasti* has been used rather commonly to strengthen the semantic and acoustic effect of *risti* (cross), e.g. "ristiks rästiks" (for misfortune, adversity), "ei tee rikkaa ristiin eikä rakkaa rastiin" and in folklore "ristikost rästikost" etc. In our dialects there is only one instance in which *rasti* is interpreted to mean 'cross', but the meaning 'cross' is still clearly seen in *rasti* meaning 'signpost, road-sign'. Because of the semantic and phonetic similarity it might be supposed that after the borrowing of the originally Slavic word *risti* the word has been given a back vocalic colouring in the Baltic-Finnic languages. *Rasti* became perfectly independent of the word *risti* only during the separate development of the Finnish language, when the word acquired the specialized meaning 'cross-shaped signpost and signpost in general'. The meaning 'signpost' has made

¹⁴ Kalima, Jalo, Slaavilaisperäinen sanastomme s. 183.

many applications possible for *rasti*: in some regions *rasti* means 'sign in general', and in others it has got the meaning 'cairn by a navigable channel' and then 'jetty, bridge or foundation of a road made of stones' and 'ruins'. The diminutive *rastikka* (chronology, almanac; medium of measuring money and time) was probably formed by a figurative use of *rasti* (signpost). Apparently the development has gone on from the meaning 'medium of measuring and measurement' to give the meaning 'fine, penalty, punishment' to the derivative *rastikka*.

T. E. Karsten has identified the Finland-Swedish dialectal *sticka* (a mark indicating a way across ice in winter) and *stikk(a)* (to mark out a way across ice in winter) with the Finnish *tikka* (signpost). However, this does not seem to be correct if we consider the geographical distribution of the Finnish and Finland-Swedish words (see the map). The distribution of Finnish *tikka* (signpost) also shows that it is not likely that the word has been borrowed from the Sweden-Swedish dialects of West Bothnia. It is more probable that the word has come to Finnish through Lapp, where synonymous and phonetically equivalent forms (e.g. *stihkka*, *dikkka*, *tihkkä*) are widely known.

Because of the phonetic and semantic similarities it is possible that we must identify Finnish *osviitta* and Russian *osvët*. In Finnish, *osviitta* (as also Russian *osvët*) means some kind of general advice, instruction, guidance, hint, indication. The confusion of this word with *viitta* (mark indicating a road) has given it the very rare concrete meaning 'signpost' (even etymologists have sometimes tried to establish a connection between the two words).